

typical of the costumes for women and men of the tribes of the Corded Ware culture. An analysis of the hoard suggests that the things that were included in its composition belong to the same ensemble. Perhaps it belonged to socially isolated individuals, and it is a woman. This is evidenced by the combination of artistic decorations that reflect the aesthetic traditions of costume design, but it also has a symbolic meaning.

Key words: phytomorphic jewelry industry willow leaf tribes Corded Ware, lunntsa

Надійшло до редакції: 12.10.2015 р.

УДК 351.853+343.979

Н.М. РУДИКА

**Ювелірні вироби зі скарбу А.С. Анненкова
в Києві в колекції Музею історичних
коштовностей України**

У даній статті автор спробував узагальнити й оновити всю інформацію про колт та інші прикраси зі скарбу А.С. Анненкова, які на сьогодні представлені в колекції Музею історичних коштовностей і є його окрасою. Також ще раз звертається увага вчених на цю особливу категорію прикрас.

Ключові слова: ювелірні вироби, скарб, А.С. Анненков, Музей історичних коштовностей України.

Скарби періоду Київської Русі викликають інтерес у науковців: більшість київських скарбів були виявлені в XIX ст. і, звичайно, привернули до себе увагу. В результаті значна частина прикрас потрапила до рук приватних колекціонерів і на сьогодні мало вивчена, та ж частина скарбів, що потрапила до музеїв, – доступна для вивчення. Слід зазначити, що на сьогодні ювелірні вироби періоду Київської Русі зберігаються в наступних музеях: Національний музей історії України, Музей історичних коштовностей України, Історичний музей та Оружейна палата в Москві (РФ), Метрополітен музей у Нью-Йорку (США) [9]. Щодо кількості скарбів, які походять з території давнього Києва, існують різні точки зору. Так, Г.Ф. Корзухіна вважає, що скарби 1846 р. [2] та 1847 р., а також 40-х років XIX ст. є складовими скарбу 1842 р. Іншої точки зору дотримується П.П. Толочко, він поділяє ці скарби на окремі. Таким чином загальна кількість скарбів з території Києва становить 54–57 [8].

У Музеї історичних коштовностей України (далі – МІКУ) зберігається колт (ДМ-6481) з петлями для нанизання перлин (Рис. 1). На лицьовому боці зображення сиринів у шапочках і німбах по боках дерева життя і трапецієподібної фігури. Пір'я передано за допомогою комірок різної форми (на грудях у вигляді кружечків). Хвости «процвітіші», опущені до низу. На обличчі сирина праворуч – вираз суму, в сирина ліворуч – горя. На зворотному боці – маленькі пташки обабіч квадрату серед рослинних пагонів над і під ними; над рос-

Рис. 1. Колт. Київська Русь. Музей історичних коштовностей України.

линними пагонами вгорі – дві трикутні фігури. Крім оригінальної композиційної сцени з пташками на гілках, цей колт має дещо незвичні пропорції: ширина його близько 6 см, а висота 4,2 см. Але особливість цього колту полягає не в цьому. На його поверхні майже ніде не збереглася емаль, лише місцями можна побачити залишки синьої та червоної емалей. Це сталося через незвично малий лоток, не більше половини міліметра. Емаль, яка випала, дозволяє чітко роздивитися, що низькі перегородки не поставлені на ребро на дні лотка, а відтиснуті разом з лотком на тонкому золотому листі. Очевидно, він був накладений на металеву матрицю з орнаментом, викладеним сканною, напаяною на неї дрогиною. Утворився лоток із перегородками, утвореними тисненням, замість набагато складнішого процесу виготовлення лотка з розміщеними в ньому тонкими перегородками. Єдиний недолік цього способу в тому, що лоток виготовлений таким чином – дуже маленький, а перегородки – низькі.

У готовому вигляді одержаний таким способом колт важко відрізнити від колта зі звичайним лотком. Але тонкий шар емалі виявився нестійким і з часом емаль викришилася. Все ж, мабуть, цей колт був не єдиний. Він входив до складу розрізненого скарбу, частина якого загинула, знайденого в Києві в садибі Анненкова у 1842 р. Звенигородський купив цей колт уже з третіх рук, у складі відмінних від нього. Навряд, що він був єдиний в дійсності. Тому, описаний колт – неідентичний, він дуже схожий до колта з аналогічним малюнком, опублікованим Н.П. Кондаковим (Рис.2) [1]. На колті, опублікованому Н.П. Кондаковим, емаль збереглася добре, а на київському з МІКУ майже повністю викришилася. Крім того, між цими колтами є невелика різниця в малюнку (крила й тулуб синиринів, трикутні фігури зі зворотного боку). Це в свою чергу свідчить про те, що ці два колти неідентичні.

На сьогодні в літературі є відомості про 82 колти (за Т. Макаровою) [4] чи близько 100 (за С. Рябцевою) [7]. Збереглися до нашого часу та експо-

Рис. 2. Скарб 1842 р. за Н.П. Кондаковим.

нуються в музеях тільки 42 (17 парних і 8 одиночних, від розрізаних пар). Детально описані 9 колтів, які не збереглися до нашого часу (4 пари та 1 одиночний). Також маємо відомості про 9 колтів. Окрім того, є згадка про один, що зберігається за кордоном. Також є дані про приблизно таку ж кількість срібних колтів, прикрашених черню.

Загальна кількість колтів, виготовлених майстрами Київської Русі, набагато перевищувала ту кількість, про яку ми зараз можемо говорити. Достатньо згадати, що в скарбі 1842 р., захованому в сховку в одній з апсид Десятинної церкви було кілька сотень колтів. Потрапивши до рук А.С. Анненкова, вони разом з іншими дрібними речами заповнили два великі ящики комоду.

За основним сюжетом колти з перлинним обнизом поділяють на наступні різновиди: колти із зображенням сиринів по боках крину або дерева життя; колти із зображенням птахів; колти із зображенням святих. Колтів із зображенням сиринів по боках крину чи дерева життя збереглося до нашого часу небагато: 13 екземплярів (5 пар та 3 одиничні). Крім того в літературі є свідчення ще про два колти з сиринами.

Слід зазначити, що колти із зображенням сиринів датуються другою половиною XI – першою половиною XII ст. На думку Б.О. Рибаківа, замовниками і власниками цих колтів могли бути невістки Ярослава Мудрого і дружини його онуків і правнуків, що князували в Києві (Святополка, Володимира Мономаха, Мстислава й інших). Античні сирина пов'язані з богинею родючості Деметрою, слов'янським відповідником якої є Мокош. Сирина, які зваблювали Одиссея і його супутників, зображувалися на чорнофігурному вазовому живописі як величезні птахи з дівочими головами, що літають над кораблем. Образ птахів-дів виник завдовго до Гомера, ще в крито-мікенській

культурі відомі статуетки крилатих жінок. У сербському фольклорі вілли – красиві крилаті діви, що живуть далеко від людей, біля води, в горах, на хмарах. Вони можуть перетворюватися в лебедя, в сокола, у вовка, у змію. Вілли приносять людям щастя, народжуються вілли від трав і роси (звідси, очевидно, і русалки). Вілли зіцлюють від хвороб і передбачують долю [6].

Скарб 1842 р. Г.Ф. Корзухіна відносить до групи скарбів, захованих між 70-ми роками XII ст. і 1240 р. Отже, в 1842 р. після закінчення будівництва нової Десятинної церкви, під час планування площадки навколо неї, будівельники цієї церкви і власника сусідньої з нею садиби, знайшли величезний скарб «в одной пещере или же лехе, то есть помещении, несколько напоминавшем собою погреб, вырытый в отвесной толще земли ли глины». Скарб ледве умістився в два мішки. Він був захований А.С. Анненковим, а пізніше вивезений в куплений ним у Полтавській губернії маєток і хутір Димний (Сучасне с. Лазірки Оржицького району Полтавської обл.), де і загинув майже повністю. Як відомо, курсько-орловського поміщика А.С. Анненкова було заслано до Києва за жорстоке поводження із селянами. Щоб якось загладити свою провину він почав відбудовувати церкву на місці Десятинної, за цим ретельно слідкував митрополит Євгеній. Саме під час будівельних робіт було знайдено скарб. У той час А.С. Анненков вже мав дозвіл поселитися в Полтавській губернії. Він поїхав зі скарбом до маєтку поблизу м. Лазорок (Лазірки), але не встиг оформити документи, як його викликали до Києва у невідкладній справі, де Анненков й затримався досить довго, аж термін сплати за маєток збіг. Цим скористалися колишні власники, щоб відібрати маєток, вони зробили на нього донос, після чого останнього заарештували. Поки велося слідство наполовину оплачений маєток А.С. Анненковим повернувся до колишніх власників, сам Анненков помер, а його майно вивезли на хутір Димний, і воно теж потрапило до рук колишніх власників [3].

Про речі, що входили до складу скарбу, збереглися незначні відомості. Дрібні прикраси, серед яких основну частину складали золоті колти, займали два великі ящика комоду. На деяких речах були «цветные изображения человеческих лиц на манер святых». Діти, що гралися цими речами, кидали їх в город, колодязі, робили нашийники собакам. До складу скарбу входили:

1) посуд золотий; від продажу їх на сплав власники отримали «несколько тысяч рублей»;

2) колти золоті з перегородчастою емаллю – кілька сотень.

Г.С. Кірьяков, мировий суддя м. Лубни, купив у дітей нового власника хутора димного 7 колтів, серед них: а) колт з сиринами з лицьового боку і пташками серед рослинного орнаменту із зворотного (подібний до ДМ-6481, (Рис.3)). Колт був куплений у Г.С. Кірьякова А.В. Звенигородським у м. Лубни

Рис. 3. Колт. Київська Русь. Нью-Йорк. Метрополітен музей.

Полтавської губернії¹; б) колт із двома пташками обабіч крину з лицьового боку і геометричним орнаментом зі зворотного). Колт був куплений у Г.С. Кірьякова А.В. Звенигородським в м. Лубни Полтавської губернії; в-г) колт із двома пташками обабіч крину; зворот невідомий. Цей колт, а можливо – два колти, були пожертвовані Г.С. Кірьяковим до Лубенської гімназії. На сьогодні в лубенському музеї колтів немає; д-ж) в 1874 р. на виставку III Археологічного з'їзду Г.С. Кірьяков передав кілька золотих речей, серед яких: три великі візантійської роботи золоті з емаллю «медальйони». Медальйонами в старій археологічній літературі називали різні речі, в т.ч. й колти. Очевидно це якраз і були три із семи колти, які залишилися у Г.С. Кірьякова. За описом В.Г. Ляскоронського, складеним на основі малюнків із записної книги В.В. Хвойки, можна приблизно встановити, як вони виглядали: з) колт без кайми – з лицьового боку одна пташка, зворотній – композиція із сегментів; и) колт із багатопроменевим обідком: на вставному щитку емалеве зображення пташки і трьохпелюсткової квітки за нею; к) колт із багатопроменевим обідком: зображення невідомі.

3) у тій же записній книзі були зображені: медальйон овальний із джгутюватою рамкою по краю, вгорі – кільце для кріплення. На медальйоні зображення Христа з Євангелієм і надписом ІС.ХС;

¹ Слід також відмітити, що речі, які потрапили до колекції О. В. Звенигородського, були продані ним за кордон. В даному випадку слід згадати про колекцію П. Моргана, яка потрапила до Метрополітен музею (дагується XI-XII ст.; це дві групи, які були знайдені в Києві – одна в 1842 р., друга – в 1906 р.). П'ять прикрас (3 колти та 2 фрагменти ярас) – дарунок П. Моргана, який у період 1896 і 1912 рр. придбав їх у О. В. Звенигородського. Автор публікації вважає, що саме цей колт, на сьогодні, знаходиться в Метрополітен музей, співставляючи його з опублікованим колтом у Н.П. Кондакова.

4) «Ряд небольших кружков, как бы нанизанных на ленту в небольшом расстоянии друг от друга. Каждый кружок украшен по краям как бы бисером или же мелкими шариками <...> В середине каждого такого кружка помещался небольшой щиток, на котором были изображены <...> лики святых». Саме з цих прикрас робили собакам нашійники [2].

Варто зазначити, що малюнок у записній книзі В.В. Хвойки був зроблений по пам'яті через багато років після того, як той хто малював тримав речі в руках. У 1874 р. разом із колтами Г.С. Кірьяковим були представлені на виставку III Археологічного з'їзду чотири маленькі медальйони, з'єднані ланцюжками. Очевидно, фрагменти такого ж ланцюга, про який йшлося вище. Подальша доля його невідома.

Відомі ще чотири групи речей, пов'язані з А.С. Анненковим. Всі вони відносяться до 1840-х років. У літературі їх прийнято вважати окремими скарбами, знайденими А.С. Анненковим у 1846 і 1847 р. Є, однак, усі підстави, вважати, ці маленькі скарби, розіслані Анненковим у різні музеї, насправді є частинами одного великого скарбу 1842 р. Відібравши півтора десятка речей із величезного скарбу, який було знайдено поблизу Десятинної церкви, і розділивши їх приблизно на однакові частини, А.С. Анненков розіслав їх до Оружейної палати, Московського університету і до Київського історичного музею. Крім того, три речі якимось чином потрапили до колекції Уварова.

Якщо говорити про колт зі скарбу, що зберігається в МІКУ, то варто звернути увагу на скарб 1847 р. До складу цього скарбу входили наступні речі:

1) гривна монетна срібна київського типу;

2) колти парні золоті з емаллю – 2: на лицьовому боці зображення двох сиринів, на зворотному – пташки серед рослинних орнаментів (порівнюється з колтом, проданим Г.С. Кірьяковим А.В. Звенигородському). Один із цих колтів зберігався в Київському історичному музеї, тепер – в МІКУ (ДМ-6481), доля іншого невідома. І. Шульц пише, що один колт А.С. Анненков продав до Київського історичного музею, парний йому потрапив до приватних рук і в 1882 р. став власністю А.В. Звенигородського. Очевидно, І. Шульц не зовсім точно подає інформацію. Звертаючи увагу на те, що колт із Київського музею і колт із колекції А.В. Звенигородського дуже схожі між собою, він склав з них пару. Отже, ми маємо дані про три схожі колти;

3) сережки золоті київського типу, пара;

4) браслети виті, срібні із черню на наконечниках.

Речі були подаровані імператору Олександру II, а в 1850 р. були передані до Музею Київського університету (за виключенням одного колту). Після революції 1917 р. скарб було передано до Київського історичного музею [2].

Золоті сережки кийвського типу з цього скарбу також представлені в експозиції МІКУ: ДМ-6483, ДМ-6484 (Рис.4). Обидві сережка-підвіска виготовлені у вигляді незімкнутого кільця-основи (круглого в перетині) та трьох насаджених на нього порожнистих намистин. Один кінець кільця – розплющений із маленьким отвором, другий закінчується маленькою трубою. Кожна намистина складається з двох спаяних частин; поверхню кожної намистини прикрашають вісім півсферичних опуклин, обрамлених сканню. Вільний між опуклинами простір, у місцях з'єднання половинок намистин, прикрашено кульками зерні (всього 4 на кожній намистині), оточених сканною дротинкою. Кільце-основа обвита трьома подвійними сканними поясками, що чергуються з намистинами. Довгий час вважалося, що вони походять з одного зі скарбів Княжої Гори. Насправді ж вони також походять з указаного скарбу, що вдалося встановити автору даної публікації завдяки документам, підтвердженими дослідником Л. Пекарською у своїй монографії [8].

Звернемося тепер до технології виготовлення колтів. Маємо два варіанти – за Г.Ф. Корзухіною [2, с. 53] та Б.А. Рибаківим [5]. Г.Ф. Корзухіна схилялася до того, що за допомогою пластини-шаблону вирізали контури лотка, а потім пластині надавали випуклу форму, далі майстер по контуру малюнка вставляв тоненькі золоті пластинки, до яких припаювався лоток. Також тоненькі пластинки напаювалися в місцях, де мають бути кордони між кольорами. Таким чином перегордки утворювали комірки, які заповнювали порошокною склоподібною масою з домішками окисів металів, що були натуральними барвниками. Виріб обпалювався – емаль просідала. І знову комірки заповнювали смальтою, знову обпалювали виріб (дуже обережно, щоб не змішалися різні кольори), аж доки рівень емалі не досягав рівня основного фону.

Рис. 4. Сережки кийвського типу. Музей історичних коштовностей України.

Б.А. Рыбаков вважав, що лоток не вирізали, а відтискували за допомогою шаблону, якому надавали випуклу форму на тій самій формі, що й колту. А потім напаявали тоненькі перегородки для маленьких комірок, що утворювали зображення. Таким чином теж утворювався лоток достатньої глибини, щоб емаль не викришувалася.

Знахідки шаблонів і колтів із деформованим лотком дають підстави стверджувати, що очевидно обоє науковців мали рацію. І, насправді, існувало кілька варіантів колтів. А колит зі скарбу А.С. Анненкова (відтиснуті як лоток, так і перегородки), аж ніяк не були підробками у розумінні тогочасних ювелірів. Це був лише ще один із варіантів виконання або експеримент нової технології.

Джерела та література

1. Кондаков Н.П. Русские клады. – Т.1. – СПб, 1896. – С.196.
2. Корзухина Г.Ф. Русские клады IX–XIII вв. – М.; Л., 1954. – С. 105–108., № 65.
3. Ляскоронский В.Г. Судьба одной археологической находки. – СПб., 1913.
4. Макарова Т.И. Перегородчатые эмали Древней Руси. – М.; Л., 1975. – С. 21–40.
5. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948. – С. 379.
6. Рыбаков. Б.А. Язычество Древней Руси. – М, 1987. – С. 579-582.
7. Рябцева С. Древнерусский ювелирный узор. – СПб, 2005. – 384 с.
8. Pekarska, Ljudmila. Jewellery of Princely Kiev., The Kiev hoards in the British Museum and the Metropolitan Museum of Art and related material. –Mainz : Verl. des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2011.
9. Pekars'ka L.V. Treasures from Kiev in The Metropolitan Museum of Art and Dumbarton Oaks // Metropolitan Museum journal. – 1997. – P. 65–75.

Рудыка Н.Н. Ювелирные изделия из клада А.С. Анненкова в Киеве в коллекции Музея исторических драгоценностей Украины

В публикации автор подытоживает и обновляет всю информацию о колте и других украшениях из клада А.С. Анненкова, которые на сегодняшний день находятся в коллекции Музея исторических драгоценностей Украины. Также еще раз обращается внимание ученых на эту особую категорию украшений.

Ключевые слова: ювелирные изделия, клад, А.С. Анненков, Музей исторических ценностей Украины.

Rudyka N.M. Decorations from Annenkov's treasures in collection of Museum of Historical Treasures of Ukraine

This publication is aimed at streamlining and updating information about temple pendant (kolt) and other decorations from the time of Kyiv Russ treasures, found in 1842 or 1847 years during renovation of the Church of the Tithes. Today, it is exhibited in Museum of Historical Treasures of Ukraine. This publication has also redraw the attention of scientists for this special category of art's work.

Key words: jewelry, treasure, A.S. Annenkov, Museum of History of Ukraine tsinnostey

Надійшло до редакції: 28.09.2015 р.